

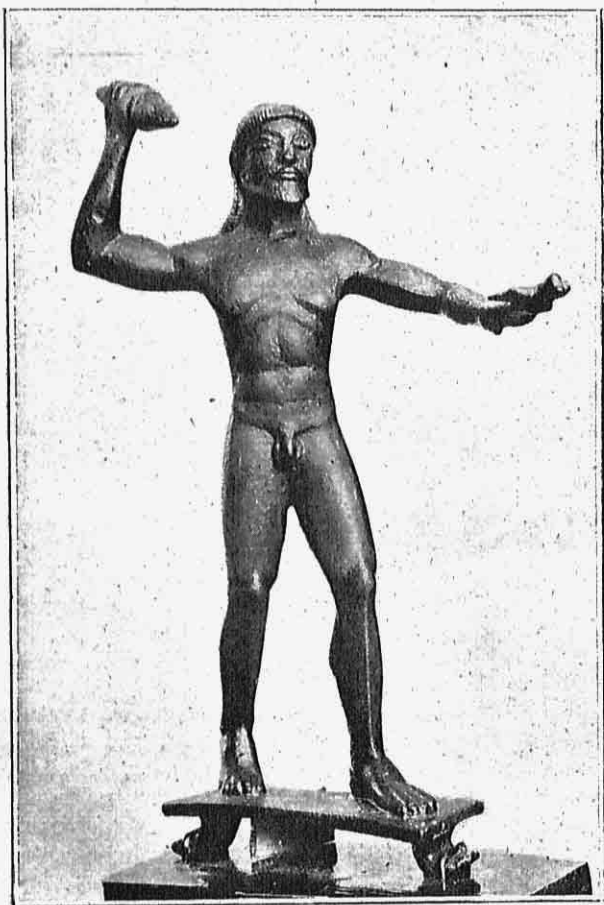

ΤΟ ΑΓΑΛΜΑΤΑΚΙ ΤΗΣ ΑΜΠΡΑΚΙΑΣ

ἄνε τρία χρόνια τώρα, πού ἐνῶ μιὰ γυναικούλα τοῦ λαοῦ ἤσυχη σκάλιζε τὰ φασόλια της σὲ μιὰ λαγκαδιά τῆς Ρούμελης, ἄξαφνα ἔβγαλε φωνὲς φρίκης, σὰ νὰν τὴν ἔφραε σκροπιὸς ἢ νὰ εἶδε μέσα στὰ χῶματα μπροστά της κανένα ὠργισμένο φεῖδι. «Πουπού, τρομάρα μου! Τί ν' τοῦτο, δάσκαλέ μου, ἕνας βρουκόλακας, Παναῖά μου!» Καὶ ὅταν ὁ περαστικὸς δάσκαλος τοῦ χωριοῦ ἐπλησίασε καὶ πῆγε νὰ πιάσῃ τὸ παράξενο πράμα, πού φάνηκε μέσα στὰ χῶματα, ἡ γυναικούλα τραβήχτηκε τρομαγμένη: «Μὴ δάσκαλέ μ'! μὴν τὸ πιάσῃ! Εἴν' ὁ τρισκατάρτος ὁ ἴδιος! Δὲ βλέπεις πῶς στέκεται;» Ὁ τρισκατάρτος ἦτανε πραγματικῶς τὸ ἀγαλματάκι, πού βλέπει ὁ ἀναγνώστης στὴν εἰκόνα μας.

Αὐτὴ τὴν ἱστορία τῆς εὐρέσεως μου διηγήθηκε ὁ δάσκαλος τῆς Ἀμπρακιάς Θανάσης Βιοβίλης, ὅταν πέρασι μαζί μὲ τὸ φίλο μου Λουκόπουλο ἀπὸ τὸ Κεφαλόβρουσο τῆς Αἰτωλίας ἐπισκεφθῆκαμε τὸν τόπο. Ἀναφέρω τοὺς μάρτυρες αὐτοὺς, γιατί μπορεῖ νὰ φανῇ πολὺ ἢ λίγο πλαστὴ ἡ ἱστορία αὐτή, ἐνῶ εἶναι τόσο ἀληθινὴ καὶ διδαχτικὴ. Ἀληθεῖα, δείχνει τὴν ἀμετρη ἀπόσταση, πού πολλὲς φορὲς χωρίζει τὸν ἀρχαῖο ἀπὸ τὸ νεώτερον κόσμον. Ἐνῶ στὰ μάτια τοῦ ἀρχαίου Αἰτωλοῦ τὸ ἀγαλματάκι κινοῦσε τὴν ἀγνότερη εὐλάβεια μπρὸς στὴν εἰκονικὴ ἐμφάνιση τοῦ θεοῦ, ἡ σύγχρονη Ἀμπρακιώτισσα ἔβλεπε ἕναν τόσον δὰ κούτσι-κον ἀνθρωπάκο νὰ στέκεται μπροστά της σὰ διάβολος. Ὅπως λείπει κάθε ἰδέα πλαστικῆς εἰκόνας ἀπὸ τὸ λαὸ μας καὶ μόνον ὁ διάβολος μεταμορφώνεται ἔτσι μικρὸς γιὰ νὰ

Ζεὺς ὑψιβραμέτης ἢ κεραυνίος

μπαίνη παντοῦ, ἡ ἐρμηνεΐα τῆς ἀπλοϊκῆς γυναίκας ἦτον φυσικὴ καὶ δικαιολογημένη.

Πρωτύτερα βρῆκα εὐκαιρία νὰ μελετήσω καὶ ἐκτιμήσω τὸ ἀγαλματάκι. Μεγάλο σχετικῶς, ὕψος 18 ἑκατοστὰ τοῦ μέτρου, καὶ ἄθικτο. Δύο πράγματα ἀρκετὰ ἐξαιρετικά. Γιατὶ ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν χαλκίνων ἀφιερωμάτων, πού βρίσκονται στὰ ἀρχαῖα ἱερά, δείχνει μικρότερο μέγεθος καὶ συχνὰ ἡ διατήρησή τους εἶναι ἐλαττωματικὴ. Ἀκόμα διατηρεῖται ἐξαιρετα ἡ παλαιὰ σκοτεινοπράσινη ἐπίχρωσή του.

Τί κάνει αὐτὸς ὁ καλοχτενισμένος ἄντρας μὲ τὰ δύο του ὑψωμένα χέρια, σὰν νὰ ἐκτελῇ κανένα σπάνιο ἀθλητικὸ παιχνίδι; Τὸ δεξιὸ του κρατᾷ κάτι κι' ἀπὸ τὰ δύο μέρη σουβλερό, πού εἰς ἄλλα ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης τὸ βλέπομε κοφτερό σὰν τσεκούρι. Εἶναι ὁ διπλὸς πέλεκυς τοῦ Διὸς, εἰκόνα τοῦ κερανοῦ, τοῦ τρομεροῦ δπλου του, τὸ ἀστροπελέκι καὶ ἀστραπόβολο πού λέμε σήμερα. Στὸ ἀριστερὸ βαστάει ἀετό, ἄλλο τοῦτο σημάδι τῆς κυριαρχίας τοῦ θεοῦ στὰ σύννεφα καὶ τὰ κορφοβούνια.

Ἄλλ' ὁ ἀετὸς εἶναι τὸ δευτερώτερο. Κύριο θέμα εἶναι τὸ ἀστραπόβολο, πῶς δηλαδὴ ὁ μέγας θεὸς τοῦ οὐρανοῦ, ὅταν μαζέψῃ τὰ σύννεφα, ὁ νεφεληγερέτης, ρίχνει κάτω στὴ γῆ τὸ φοβερὸ βόλι, ἀλάθευτο σημεῖο τῆς θείας καὶ εὐεργετικῆς γιὰ τὴ βροχὴ δυνάμεώς του: Εἶναι ὁ Ζεὺς στὴ μεγαλειωδέστερή του ἐμφάνιση, ὡς *ὕψιβρεμέτης* καὶ *κεραύνιος*.

Ὁ τύπος τοῦ κερανοβόλου Διὸς δὲν μᾶς ἦτον ἄγνωστος. Ἀκριβῶς τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, περὶ τὸ 500 π. Χ., εἶναι γνωστὰ καὶ ἄλλα ἀγαλμάτια, ἀπὸ τὴ Δωδώνη καὶ τὴν Ὀλυμπία, πού μοιάζουν πολὺ μὲ τὸ δικό μας. Ἐκεῖνο πού ξαφνίζει εἶναι, ὅτι τὸ μεγαλύτερο παράδειγμα βγήκε ἀπὸ μιὰ σκοτεινὴ γωνία τῆς Αἰτωλίας, ἐνῶ τὰ περίφημα ἱερά τοῦ Διὸς μᾶς ἔδωσαν μόνο μικρότερα. Ὡς ἔργο τέχνης τὸ ἀγαλματάκι τῆς Ἀμπρακιάς δὲ στέκεται στὴν ὀλοπρώτη γραμμῇ. Ἐχει τὴ φρεσκάδα τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ τὴν ἐπιμέλεια γενικῶς, μὰ ἡ λεπτὴ ἐπεξεργασία λείπει σὲ πολλὰ μέρη καὶ μάλιστα σὲ κείνα πού δὲν ἐφαινότανε. Τοῦτο τὸ πρᾶγμα προδίδει τὸ βιομήχανο, τὸ βιαστικὸ τεχνίτη, πού περυσό-

τερο κοιτάζει νὰ τελειώση μιὰ ὥρα ἀρχύτερα. Γιατί, ἄς μὴ λησμονοῦμε, τὸ ἀγαματάκι δὲν ἔγινε γιὰ καμιὰ καλλιτεχνικὴ ἔκθεση οὔτε γιὰ νὰ ἀκριβοπληρωθῇ ἀπὸ κανένα Μουσεῖο τῆς Εὐρώπης. Ἐγινε μαζὶ μὲ πολλὰ ἄλλα γιὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀφιέρωμα οὔτε πολὺ κοινὸ, ἀλλ' ὅμως οὔτε καὶ πολὺ σπουδαῖο. Γι' αὐτὸ σπάνιο εἶναι τὰ ἀγαμάτια τοῦ εἴδους του νὰ ἀπασχόλησαν δυνατοὺς καὶ πρώτης τάξεως καλλιτέχνες. Μιὰ ἄλλη ἀδυναμία εἶναι πρὸ αἰσθητῆ καὶ σπουδαία. Ἡ κίνησις δὲν εἶναι πολὺ φυσικὴ, γιατί καὶ τὰ δύο πόδια λυγίζουν ἐλαφρὰ στὰ γόνατα. Θὰ ἔπρεπε τὸ ἓνα νὰ μείνῃ τεντωμένο καὶ ἀκαμπτο. Ἐτσι συμβαίνει στὰ ἀγαμάτια τῆς Ὀλυμπίας καὶ τῆς Δωδώνης, ὅπου τὸ ἀριστερὸ προβάλλεται ζωηρά, ἐνῶ τὸ δεξιὸ ἀκαμπτο στηρίζεται ἐντόμως πρὸς τὰ πίσω. Ὅταν ἀνοίγωνται ἔτσι τὰ σκέλη ἢ βάσις γίνεται μεγαλύτερη καὶ χωρὶς ἄλλο ὁ κεραυνὸς θὰ ἐξακοντισθῇ βιαιότερος. Γιὰ ποιὸν λοιπὸν λόγον ὁ τεχνίτης τοῦ Διὸς τῆς Ἀμπρακιάς παρέβλεψε τὴν καλύτερη καὶ σιὸν ἴδιον ἐξάπαντος γνωστὴ στάσις; Δὲν εἶναι δίκαιο νὰ τὸ ἀποδώσωμε σὲ ἀδεξιότητα. Ἀλλὰ πολὺ πιθανώτερο εἶναι, ὅτι ὁ τεχνίτης μας ὑπέστη τὴν ἐπίδρασις μεγάλου ἀγάλματος τοῦ αὐτοῦ τύπου. Τὸ μεγάλο ἀγαμα κατ' ἀνάγκην θὰ ἔχη περιορισμένα τὰ κάτω ἄκρα γιὰ νὰ μὴ παραμεγαλώσῃ τὸ ἀνοιγμα τῶν σκελῶν. Ἐ, λοιπὸν γνωρίζομε ἀρκετὰ καλά, ὅτι στὴ γειτονικὴ Ναύπακτο εἶχαν φέρεи μαζὶ τους οἱ ἐξόριστοι Μεσσήνιοι κατὰ τὰ 455 π. Χ. τὸν ἰδικὸν τους θεὸν καὶ σύντροφο τῆς ἐξορίας Ἰθωμάταν Δία, ἔργον τοῦ περιφήμου Ἀγελάδα τοῦ Ἀργείου καὶ τὸ σπουδαιότερον ξέρομε, ὅτι τὸ ἀγαμα αὐτό, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τοὺς τύπους τῶν νομισμάτων τῆς Μεσσήνης, ἦτον τὸ ἴδιο καὶ στὰ ἄλλα καὶ στὴν περιορισμένη κίνησις τῶν κάτω ἄκρων. Ἐτσι ἐξηγεῖται ἡ παράξενη αὐτὴ ἀδυναμία τοῦ ἀγαματίου μας. Μὰ ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος τὸ εὔρημα μᾶς βοηθεῖ, τοῦλάχιστον καλύτερ' ἀπὸ τὰ νομίσματα, νὰ πλησιάσωμε περσσότερον στὸ ἔργο τοῦ Ἀγελάδα, μιᾶς κορυφῆς καλλιτεχνικῆς στὴν ἐποχὴ τῶν περσικῶν πολέμων.

Ὅμως θὰ ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ σχετίσωμε τὸ μικρὸ

εὔρημα μὲ ὀνόματα περίφημα στὴν ἱστορία τῆς πλαστικῆς, ὅπως ὁ Ἀγελάδας, ὁ πρόδρομος τοῦ μεγάλου Πολυκλείτου, ἂν δὲν ἤξεραμε καλὰ τὸν τόπο τῆς εὐρέσεως. Δὲν θὰ ἤμασταν σὲ θέση νὰ θυμηθοῦμε τὴ Ναύπακτο, μὲ τὸν Ἰθωμάτα τῶν Μεσσηνίων, τὴ Ναύπακτο, ποῦ ἦταν παλαιὸ κέντρο πολιτισμοῦ μὲ σχολὴ ἰδιαίτερη ἠσιοδείας ποιήσεως καὶ μὲ ἓνα ζευγάρι φημισμένων γλυπτῶν, ὅπως ὁ Μέναιχος καὶ ὁ Σοῖδας. Ἄλλ' ἢ Ἀμπρακιά δὲν ἀπέχει παρὰ 15 μόνον ὥρες βορείως ἀπὸ τὸν σημερινὸν Ἐπαχτο καὶ ὅπως τώρα ἔτσι καὶ παλαιὰ εἶχε στενὴ σχέση μὲ τὸ παραθαλάσσιο κέντρο. Ὁ τόπος λοιπὸν τῆς εὐρέσεως ἔχει μεγάλη σημασία. Πολλαπλασιάζει τὴν ἀξία τοῦ εὐρήματος. Καὶ δίνει τὴν ὑπόσχεση καὶ γι' ἄλλα ἀφιερῶματα, τὸ ὄλο ἱερό, τὴ λατρεία. Μπορεῖ ἀκόμη νὰ μᾶς δώσῃ νέες εἰδήσεις γιὰ τὴν ἀρχαία κοινότητα, ποῦ τὸ ὄνομά της, τὸ ἴδιο μὲ τὴν περίφημη πόλη τοῦ Ἀμπρακικοῦ κατὰ τὴ σημερινὴ Ἄρτα, διατηρήθηκε θαυμαστὰ ἀναλλοίωτο στὸ πείσιμα τῶσων αἰώνων.

Μ' αὐτὴ τὴν προσδοκία, τὴν ὡραία κρυφὴ χαρὰ, πὼς μπορεῖ νὰ γοῦμε κανένα σπουδαῖο ἱερὸ τοῦ Διὸς ἕως τώρα ἀπαράτηρητο, πῆρα τὸ δρόμο πέρασι τὸ καλοκαίρι ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο Θέρμο πρὸς τὴν Ἀμπρακιά, μὲ σύννοδό μου τὸ Λουκόπουλο. Ἦξερε ὁ φίλος μου τὸ χωριό, ὅπως καὶ ὅλους τοὺς τόπους γύρω, μὰ δὲν ἐθυμότανε κανένα σημαντικὸ ἐρεῖπιο. Ἄν ἦτον ἓνα τέτιο, ἔστω λίγο φανερό, δὲν θὰ τὸν διέφευγε. Ἰδεώδης δάσκαλος ὅπως εἶναι, δὲν ἄφηνε στὶς διακοπὲς κανένα χωριδάκι τῆς περιφερείας ἀνεξερεύνητο στὸ γλωσσικὸ, λαογραφικὸ καὶ ἀρχαιολογικὸ μέρος. Ἀλλὰ μποροῦσε πολὺ καλὰ νὰν τὸ παράβλεψε, ὅπως δὲ εἶναι πολὺ πιθανό, ὅτι διέφυγε τοὺς μόνιμους παρατηρητὲς τοῦ τόπου, τοὺς Ἀμπρακιῶτες. Γι' αὐτὸ δὲν ἔσβενε ἡ κρυφὴ ἐλπίδα. Κάτι θὰ εἶναι, δὲν γίνεται, ἐλέγαμε συχνά. Καὶ τὸ ὄνειρο τὸ ἀρχαιολογικὸ γινότανε πῶ ὡραῖο καὶ γοητευτικό, ἂν βρισκότανε ἓνα σπουδαῖο ἱερὸ μὲ ἀφιερῶματα καὶ ἐπιγραφὰς μέσα σ' αὐτὴ τὴ μεγαλόπρεπη καὶ ἄγρια ἔρημη φύση. Γιδοστρατες, γκρεμίλες φοβερές, βαθειὲς ρεματαριές,

ένας κόσμος χαλασμένος, πού ξωδεύτη γιά νά βγοῦν πιό ψηλά καί γιγάντια τὰ βουνά, οἱ περήφανες κορυφές, τὰ Κουκουρέγια, ἡ ἀπαράμιλλη αὐτὴ θεία πυραμίδα, ὁ Ἄννινος!

Ζηλεύουμε καί μὲ τὰ μάτια ἀνεβαίνουμε καί μεῖς στὶς αἰθέριες κορυφές. Μὰ εἴμαστε τόσο μικροὶ καί ὄρες τώρα κλώθουμε μέσα σὲ ἀτελείωτες ἄξενες λαγκαδιές, περίφοβοι, μήπως ἀπὸ τὸν περισσό μας θαυμασμό τσακισθοῦμε ἀπὸ τοῦ στὰ κοτρώνια, πού μᾶς κοιτάζουν ἄφωνα καί χλευαστικά. Νὰ γιατί στὸ πείσμα τῆς δυσκολίας καί τῆς μικρότητάς μας, ἅμα ἀνεβήκαμε ἐκεῖνο τὸ ὑψωματάκι, θυμόμαστε μὲ ἀνακούφιση καί ἱκανοποίηση τοὺς ὠραίους στίχους τοῦ Παλαμᾶ:

Βουνά ψηλά, βουνά ἡσκιερά, βουνά
Γυμνά, βουνά πρασινομένα,
Μικρὸς ἂν εἶμαι, αἰσθήματα τρανά
Γεννάτε μέσα μου καί ταιριασμένα!

Παραπέρα ἔχουμε ὅπωςδήποτε μαλακὸν ὑποφερτὸ δρόμο καί τότε ἀρχίζω νά ξαναχτενίζω τὸ ὠραῖο ὄνειρο τοῦ ἀρχαιολόγου. Νὰ ἦταν στὴν Ἀμπρακιά, περὶ τὸ ἐρειπωμένο βέβαια καί σκεπασμένο μεγάλο ἱερό, πλούσιο στρώμα μὲ εὐρήματα ἀφθονα, ὡς εἶναι καί συντρίμματα, ἀγαλματάκια ἔστω καί σπασμένα, ἐπιγραφές. Δὲν ἦθελα πολλές. Μία νὰ ἦταν περιγραφικὴ τῶν συνόρων αὐτῆς τῆς ὀρεινῆς ἀγνωστής χώρας. Ἡ χαρὰ τῆς δημοσιεύσεως νέου κειμένου δὲν θὰ ἦτον τόση, ὅση θὰ ἦτο μία ἄλλη ἀπείρως ἀνώτερη. Γιά νὰ ἐννοήσω τὴν χώρα βέβαια θὰ γύριζα παντοῦ καί τὸ λιγώτερο θὰ ἀνέβαινα μὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς θαυμαστὲς κορυφές. Θὰ εἶχα τότε δική μου τὴν ὁμορφιὰ τὴν καταπληκτικὴ τῶν ὠραίων βουνῶν. Τὸ σπουδαιότερο, θὰ ἦξερα κάτι ἀπὸ τὴν ἱστορία τους. Ἔτσι τόσο ὠραία καί τολμηρὰ τὰ εἶδαν καί ἄλλα μάτια, μάτια ἀνοιχτὰ ἑλληνικά, στὸν ἀρχαῖο τὸν καιρό.

Ἐν τούτοις πρέπει νὰ ετοιμασθοῦμε καί γιά ἐνδεχόμενη ἀποτυχία. Πολὺ καλὰ μπορεῖ νὰ συμβῆ εἴτε στοὺς ἀρχαίους εἴτε στοὺς νέους χρόνους νὰ παράπεσε κεῖ τὸ ἀγαλματάκι

και τὸ ἱερὸ νὰ εἶναι ἀνύπαρκτο. Ὅπως δὴ ποτε και τὸ ἀρνητικὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἐπὶ τέλους κάτι. Μ' αὐτὴ τὴ προληπτικὴ θεραπεία μπαίνουμε στὸ χωριό, τὴν Ἀμπρακιά, μετὰ ἕξι ὥρῶν πορεία.

Ἦταν πολὺ φρόνιμο πὺν ἐκάμαμε τὴν προετοιμασία γιὰ κάθε ἐνδεχόμενο. Ἀλλιῶς ἡ καλὴ μας διάθεση μπορεῖ νὰ ἐκινδύνευε. Ὅταν τὸ ἀπόγεμα μᾶς ὠδήγησαν ὀλοπρόθυμοι οἱ χωρικοὶ στὴν Παλιοαμπρακιά, ὅπως λέν τὸ ἀπὸ 80 χρονῶν περίπου ἀφημένο παλαιὸ χωριὸ μισὴ ὥρα παραπέρα, τίποτε δὲν ἐφανερώανε ἐκεῖ ἐκ πρώτης ὄψεως τὸ ἀρχαῖο ἱερὸ πὺν περιμέναμε. Ἐνα χωράφι ἀπὸ τὰ πολλὰ, κάτω στὴ λαγκαδιά, γεμάτο πρασινάδα, ἀδιάφορο, ἦταν ὁ τόπος. «Νά, ἐδῶ, ἀποκάτου ἀπὸ τὸ πεζούλι, βρέθηκε τὸ ἄγαλμα», ἐβεβαίωσε ὁ δάσκαλος Βιρβίλης. Γιὰ λίγες στιγμὲς ἐκυριαρχησε ἡ ιδέα και φυσικὰ ἡ ἀπογοήτευση, ὅτι τὸ ἀγαλματάκι θὰ μεταφέρθη δὲν ξέρω πὺς ἀπαλλοῦ. Μὰ γλήγορα δόθηκε τὸ σύνθημα νὰ ψάξουμε ὅλοι γύρω, στὰ νεροφαῶματα ἢ ὅπου ἡ πρασινάδα δὲ σκέπαζε τὸ χῶμα, γιὰ κεραμιδιάκια. Γιὰ τὰ πῆλινα ἐν γένει κομμάτια, τὰ βίσαλα, ὅπως σὲ πολλὰ μέρη τὰ λένε, εἶναι σημάδια ἀλάθευτα γιὰ κάθε εἶδος ἀρχαῖο κτίσμα. Αὐτὰ μόνο νὰ σπάσουν μποροῦν, ἀλλὰ τότε εἶναι πὺν πολλαπλασιάζονται. Σὲ λίγο ἡ συλλογὴ μας ἦτανε ἀρκετὰ πλούσια και εἶχαμε τώρα τὴ βεβαιότητα, ὅτι ἐδῶ κοντὰ ἦτον παλαιὰ κάποιο κτίσμα στεγασμένο μὲ κεραμιδία και τὸ κτίσμα αὐτὸ θὰ χρησιμοποιε γιὰ τὴ λατρεία, γιὰ τὶ δύο ἀπὸ τὰ βίσαλα ἔδειχναν φανερά, ὅτι ἦσαν κομμάτια ἀπὸ ἀφιερῶματα. Ἦσαν ἀπὸ τὰ συνηθισμένα στὰ ἀρχαῖα ἱερὰ ἀφιερῶματα πὺν μοιάζουν μὲ κουβαρίστρες. Ἐδῶ λοιπὸν ὑπῆρχε τὸ ἱερὸ τοῦ Διὸς και τὸ ἀγαλματάκι μας δὲν εἶναι ξενοφερμένο. Ἀλλὰ πὺν εἶναι τὸ χτήριο, ὁ ναός;

Ἐπίμονα ψάξαμε γύρω σὲ ὅλες τὶς πεζούλες μὴν εὔρωμε λίθους μεγάλους πελεκημένους «πέτρες κασσελωτές, ἐλληνικές». Τίποτε. Οὔτε φάνηκε πουθενὰ καμιά σειρὰ λιθάρια τοποθετημένα. Τὸ γειτονικὸ ἐκκλησιάκι τίποτε και κεῖνο δὲν εἶχε διασώσει εἴτε στοὺς τοίχους του εἴτε στὴν ἄγια τράπεζα. Μὰ πὺν τὸ φτωχὸ ἐκκλησιάκι διδαχθήκαμε τότε ἕνα

μεγάλο μέρος τῆς ἱστορίας τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ. Ὅπως ἡ ἐκκλησία ἦταν χτισμένη λασποτοίχι καὶ μὲ κοινὰ ἀπελέκητα λιθάρια ἔτσι καὶ τὸ ἀρχαῖο κατασκευάσμα. Τὸ λασποτοίχι ὅπως καὶ τὸ ξεροτοίχι μὲ μικροὺς λίθους ἦσαν πολὺ συνηθισμένα στὴν Ἀρχαιότητα. Γι' αὐτὸ οἱ τοῖχοι τοῦ ἱεροῦ ἀφανίστηκαν χωρὶς κανένα ἴχνος. Τὰ καλὰ ἀρχαῖα κεραμίδια βέβαια δὲ χάθηκαν ἐντελῶς, ὅπως θὰ ἀφανισθοῦν οἱ πλάκες τῆς ἐκκλησίας, οὔτε τὰ πήλινα ἢ χάλκινα ἀφιερῶματα εἶχαν τὴν τύχη ποὺ περιμένει τὶς ἀθλίες ξύλινες εἰκόνες. Τί εἶναι λοιπὸν τὸ παράξενο, ἂν υποθέσωμε, ὅτι τὸ ἔξωτερικὸ τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ δὲν θὰ ἦταν πολὺ λαμπρότερο ἀπὸ τὸ ταπεινὸ ρημοκλήσι;

Μαθημένοι ἀπὸ τὰ ἐπιφανῆ ἱερά, ποὺ μόνον σχεδὸν ἐξετάζονται, φανταζόμαστε κάθε τόσο ποὺ γίνεται λόγος γιὰ ναοὺς ἀρχαίους τίποτε ἐρείπια σὰν τῆς Ἀκροπόλεως ἢ τῆς Ὀλυμπίας. Λησιμονοῦμε τὰ ἀπειρα χωριάτικα ἢ ἀγροτικὰ ἱερά τῶν παλαιῶν, ποὺ θὰ ἦταν ἀνάλογα μὲ τὰ κοινὰ σπίτια των. Οὔτε ὀγκολίθους οὔτε μνημειώδη ἐμφάνιση πρέπει νὰ περιμένουμε ἀπὸ τὰ $\frac{9}{10}$ τῶν κατασκευῶν αὐτῶν. Ἔτσι ὡς οἰκοδομὲς χάθηκαν γιὰ μᾶς διαπαντὸς τὰ περισσότερα ἀρχαῖα ἱερά. Μὰ δὲν ἐχάθησαν τὰ πάντα. Ἀμέτρημα μικρὰ τάματα, πήλινα ἢ χάλκινα, ὑπῆρχαν σὲ καθένα ἀπὸ τὰ λαϊκὰ ἱερά καὶ πολλὰ ἢ λίγα ἀπ' αὐτὰ διατηρήθηκαν καὶ μένουν γιὰ μᾶς φυλαγμένα κάτω ἀπὸ τὸ πλέον ἀδιάφορο χῶμα. Ἔτσι κάθε ἐλληνικὴ γωνία κατοικημένη στὴν ἀρχαιότητα ἔχει νὰ μᾶς εἰπῆ πολλὰς εἰδήσεις γιὰ τὴν ἀρχαία λατρεία καὶ τέχνη. Καὶ ἡ παλαιὰ Ἀμπρακιά, ἂν δὲν μᾶς ὑπόσεται κανένα πλουσιώτατο στρώμα εὐρημάτων, ὅμως μᾶς βεβαιώνει τὴ σημαντικώτατη εἰδηση, ὅτι ἀπὸ κάθε χωριὸ ἀρχαῖο ἐλληνικὸ ἔχουμε νὰ περιμένουμε νέα διδασκαλία καὶ νέες ἐκπλήξεις γιὰ τὸ θαῦμα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ.